

С. В. Безчотнікова,
д-р філол. наук
УДК 070: 654.197

Глобальні проблеми людства в сучасній прогностичній публіцистиці (на матеріалі програми Володимира Познера «Познер»)

У статті розглянуто прогностичну функцію публіцистики на основі аналізу есе, інтерв'ю та публіцистичних статей російського історика І. Бестужева-Лада та письменниці, журналістки і телеведучої Т. Толстої. Виявлено інтеграцію в сучасних публіцистичних текстах наукових та ненаукових методів прогнозування майбутнього. Доведено, що публіцистика виступає засобом популяризації та інтерпретації прогностичних ідей, концептів та моделей майбутнього з метою вирішення актуальних проблем сьогодення.

Ключові слова: публіцистика, футурологія, прогнозування, екстраполяція, аналогія, тренд, соціальний міф.

Неоднозначність дефініцій публіцистики в сучасному журналістикознавстві зумовлена її парадигматичною структурою.

При різноаспектності підходів її визначають як: «вид літературної творчості» (В. Здоровега); «специфічну царину суспільно-політичної творчої діяльності» (В. Учонова); «словесну й візуальну сфери моделювання свідомості» (Й. Лось); «соціокультурний феномен» (М. Титаренко).

Зазначимо, що при важливості наведених визначень константним залишається акцентування дослідниками головної ознаки публіцистики, а саме її спрямованості на активне громадське осмислення злободенних суспільно-політичних питань. Це дає змогу ще з часів Сократа та Платона розглядати вплив публіцистики на ідеологічну сферу, її роль у формуванні політичної моделі майбутнього, пошуку та осмисленні ідеологічних домінант, що визначають магістральні напрями розвитку суспільства.

Аналізуючи історіографію питання, бачимо, що, з одного боку, дослідники теорії соціальних комунікацій серед функцій публіцистики називають і прогностичну. Наприклад, на думку О. Соболевської, це зумовлено тим, що «публіцистика здатна виявляти зв'язок між минулим, майбутнім та злободенними проблемами сучасності» [1]. З іншого боку, сучасні футурологи О. Турчин, М. Батін, І. Бестужев-Лада виокремлюють у підручнику з історії футурології особливу форму соціального прогнозування – «науково-публіцистичні роздуми про майбутнє», розквіт якої виявляють на межі XIX–XX ст. [2; 3]. Отже, при цьому стає зрозумілим, що прогностична функція публіцистики є особливо затребуваною у перехідних соціокультурних ситуаціях, коли пошук світоглядних орієн-

тирів є визначальним у виборі шляхів майбутнього розвитку.

Мета статті полягає у визначенні прогностичного потенціалу публіцистичних текстів у соціокультурній ситуації переходу межі XX–XXI століть за допомогою вирішення таких завдань:

- опису ідей, концептів, моделей, сценаріїв розвитку майбутнього у публіцистичних текстах відомих науковців, письменників, журналістів;
- аналізу засобів їх втілення;
- визначення найбільш поширених у публіцистичних текстах методів прогнозування.

Об'єктом дослідження виступає сучасна російська публіцистика вченого І. Бестужева-Лада та письменниці Т. Толстої, що є предметом обговорення в телепрограмі Володимира Познера «Познер» на Першому каналі Росії «ОРТ» (всесвітня мережа). Предметом є ідеологічні домінанти прогностичного змісту та форми їх вираження в публіцистичних текстах зазначених авторів.

Гіпотези:

1. Публіцистика є засобом ретрансляції, популяризації та поширення серед громадськості вже відомих прогностичних ідей, концептів, моделей, художніх та наукових сценаріїв майбутнього.
2. У публіцистичних текстах утворюються нові прогностичні ідеї, концепти, моделі, сценарії розвитку майбутнього, які потім поширюються в суспільстві через різні канали комунікації.
3. Публіцистика є джерелом інтерпретацій прогностичних ідей, концептів, моделей, сценаріїв розвитку майбутнього.

Методи дослідження: описовий, порівняльний, історико-типологічний, системного аналізу, екстраполяції, аналогії.

Публіцистична телепрограма відомого російського журналіста Володимира Познера під на-

звою «Познер» виходить щотижня в нічному ефірі на Першому російському каналі з 2008 р. Вона може розглядатися як приклад жанрової інтеграції, тому що поєднує елементи інтерв'ю, телебесіди, есе, ток-шоу, а також містить інтерактивне опитування у форматі «vox-pop». Щодо композиції та стилістики, то слід звернути увагу на поєднання в програмі наративних традицій різних національних шкіл журналістики. Володимир Познер у період перебудови (1982, 1985, 1986 р.) працював в Америці, не полишаючи ефірів у Росії. Для цього йому доводилося щотижня літати зі Сполучених Штатів до Москви. Найбільш популярними з програм Познера в цей період вважалися телемости з американським журналістом Філом Донахью. У 1986 р. В. Познер став політичним оглядачем Гостелерадіо СРСР.

Отже, стосовно належності до радянської школи журналістики в стилістиці програми слід зазначити певну літературність, а саме: наявність обрамлення, використання опитувальника Марселя Пруста, завершення програми прощальним фрагментом у жанрі міні-есе, що поєднується з досить популярним в американській журналістиці тяжінням до соціологічних методів («vox-pop»), репортажної лаконічності, акцентуванням важливих висловів великим відеопланом.

Гостями програми Володимира Познера за ці роки стали відомі політики, бізнесмени, громадські діячі, музиканти, письменники, спортсмени, науковці. Тема програми не завжди пов'язана з порядком денним медіатижня, але торкається суспільно важливих питань, які є актуальними, значущими і саме в цей час «на слуху», «в повітрі», «в багатьох на вустах».

Серед ретельно обраних гостей програми, яких за роки її існування було запрошено близько 150, шляхом випадкової вибірки для аналізу взято інтерв'ю з російським істориком, соціологом і футурологом Ігорем Бестужевим-Лада (2010); письменницею, телеведучою, журналістом Тетяною Толстою, публіцистична та наукова діяльність яких найбільше пов'язана з проблемами прогнозування майбутнього.

Програма Володимира Познера побудована на попередньому вивченні професійного доробку респондента, найбільш важливе журналіст відбирає для розмови в студії. Таким чином, для підвищення достовірності вибору домінантних ідеологем під час аналізу обрано подвійний фільтр: це ідеї, визначені авторами публіцистичних текстів як важливі, та обрані В. Познером серед них найбільш актуальні для обговорення в ефірі з метою верифікації.

Відомий російський вчений, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки РФ І. Бестужев-Лада був неодноразово від-

значений за внесок у розвиток суспільних наук. Його вважають представником школи технологічного прогнозування. Дослідження цього типу переважно базуються на аналізі трендів та їх екстраполяції в майбутнє. Гіпотеза підлягає корекції та верифікації шляхом опитування респондентів і формується в прогностичній сценарії, матриці та моделі можливого майбутнього.

У книгах його публіцистики «Майбутнє людства. Утопії та прогнози», «Скарбниці уявного світу» та публіцистичних статтях «Від глобалістики до альтернативістики», «Перспективи трансформації Росії», «Що несе нам новий комп'ютер», «Образ культури та культурна компетентність», «Чотири коня Апокаліпсису», «Начерки з історії XX століття», «Альтернативна цивілізація» та ін. окреслено не тільки загрози людству в майбутньому, а й шляхи їх вирішення. Комплекс глобальних проблем учений розглядає на основі теорії глобальних балансів, яких на сьогодні нараховує близько 20. Загальноновизнаними є паливно-енергетичний, матеріально-сировинний, продовольчий, міжгалузевий, торговельний, екологічний, демографічний баланси. Запропоновані ним рішення викладено в публіцистичній праці «Альтернативна цивілізація» (1998), яка, на думку вченого, врятувала б планету від глобальної катастрофи. Рішення полягають у створенні цивілізації, якій притаманні п'ять якісних характеристик, таких як:

- нова енергетика, заснована на «чистих» джерелах, здатних оновлюватися природним шляхом;
- загальне роззброєння;
- органічне співіснування людства з навколишнім середовищем;
- дотримання балансів (демографічного, екологічного та ін.);
- «справжня людяність», заснована на подоланні антикультури.

Особливе місце вчений відводить геополітичним процесам та миротворчим інтенціям Росії, які найближчим часом треба втілити у життя. У публіцистичних текстах І. Бестужева-Лади мають місце прогностичні ідеї, концепти, моделі розвитку майбутнього та їх інтерпретації.

Аналізуючи підсумкову статтю вченого «Співвідношення досліджень майбутнього» (2011) та його інтерв'ю в програмі «Познер» (2010) [4; 5], ми спиралися на методiku аналізу медіадискурсу в аспекті ідеологічного впливу, запропоновану В. Куликом у роботі «Дискурс українських медій» [6]. Отже, розглянемо лексичні одиниці прогностичного змісту, зв'язок слів у реченні та загальну структуру тексту.

У статті «Співвідношення досліджень майбутнього» автор розглядає ідею миру в усьому світі на прикладі аналізу процесів назрівання четвертої світової війни. Він закликає звернути увагу

на проблеми визнання міждисциплінарних досліджень та поєднання науки з іншими формами суспільної свідомості задля вирішення глобальних проблем людства й унормування потенційних загроз.

У тексті статті слід указати на високочастотне вживання наукової лексики («дослідження майбутнього», «дослідження миру в усьому світі», «нормативне прогнозування», «футурологія», «загальний алгоритм прогновної розробки», «future research», «future studies»), що поєднується з використанням лексики розмовного стилю й уводиться за рахунок аналогій (паралель між органами відчуття людей та формами суспільної свідомості), метафор («престиж науки покотився донизу», «зрячі почали розпитувати про відчуття дотику та вестибулярного апарату»), риторичних запитань («А власне, чому б й ні?», «А це що за таке?», «Уявляєте?» та ін.), поєднання риторичних запитань та образного паралелізму («Пам'ятаєте? „А Васька слухає та їсть“»). Це дає змогу залучити співрозмовника, власне читача, до роздумів над порушеною проблемою.

Серед текстових рівнів ідеологічного впливу вираженими є апеляція до авторитетів (Міжнародної академії досліджень майбутнього, Горіційського інституту соціології Трієтського університету (Італія)); використання інтертексту (наприклад, цитата з казки «Аліса в країні Чудес»); представлення статусу значення як стверджувального та єдино можливого (приміром, «Коли б ми вчасно зайнялися філософією енергетики, то, можливо, не було б Чорнобиля?»).

Достатньо частими є пресупозиції, що вказують на певну спільність досвіду автора та читачів. *Наприклад:*

«Не можна сказати, що ми і раніше не зустрічалися з різними «симбіозами» різних форм суспільної свідомості. Що таке, наприклад, політична економія? Це ніщо інше, як своєрідний симбіоз науки і політики, при формальному засиллі науки, а фактичному – суцільної політики. Але те, з чим стикаєшся останніми роками, раніше могло б здатися кінцем світу» [4].

У загальній структурі тексту можна виокремити такі характерні риси:

- обрамлення в науковому стилі, а саме: на початку – акцентування на актуальності та значущості порушених проблем; наприкінці – висновки з перерахунком: перше..., друге..., третє...;
- домінування сюжетних паралелей, аналогій з виходом на екстраполяції;
- рефлексивність тексту, яка в наукових працях ученого визначена як характерна риса «науково-публіцистичного жанру роздумів над майбутнім».

Серед прогнозних гіпотез обговорюються короткотривалі (до 5 років) та середньотривалі прогнози (від 10 до 25 років). Вони здійснюються з

використанням у публіцистичних текстах, окрім *екстраполяції*, таких методів прогнозування, як посилання на певні *тренди* (наприклад, активний розвиток мобільного зв'язку, інтернету, комп'ютерних технологій та можливі наслідки цих процесів у найближчі роки); *метафора* («є загроза, що ми знову наплодимо войовничих атеїстів»), *аналогія* (між органами відчуття та формами суспільної свідомості), *метод реперних точок* (між сипайським повстанням проти англійців в Індії ХХ ст., що було спричинене чутками та можливими сценаріями розвитку подій на Сході), *картування ризиків* (визначення конфліктних зон на Балканах і Близькому Сході).

У фокусі програми В. Познера залишаються найбільш актуальні проблеми глобалістики та достатньо гострі питання особистого плану, які дають змогу розкрити і тему, і позицію респондента. У центрі уваги бесіди відповіді на запитання, які утворюють наратив за схемою: «Що таке футурологія?»; «Кому потрібні прогнози?»; «Наскільки це достеменно?»; «Які основні тренди?»; «Що на нас чекає?»; «Коли ми рухаємось до катастрофи, то як цьому запобігти?». Відповіді на запитання, які ставить гість програми журналістові, повторюють висновки, зроблені Ігорем Васильовичем у наукових працях та публіцистичних статтях. Це питання технологічного впливу на людську особистість комп'ютерних технологій, мобільного зв'язку та мережі Інтернет; боротьби з тероризмом; найближчого політичного майбутнього Росії та світу; усунення загрози четвертої світової війни. Беручи до уваги обмеженість бесіди в часі форматом телевізійної програми, слід указати на факт збереження простору для інтерпретації ідей, концептів, моделей розвитку майбутнього з безперечним переважанням ідей та тенденцією до загострення критичного їх осмислення, що моделюється риторикою ведучого.

Синхрон:

Познер: *А вы думаете в сегодняшнем мире предостережения учёных кто-то слушает или они что-то могут изменить?* (1 хв. 14 сек. програми).

Познер: *Господин Смоленский спрашивает: «А кто-нибудь пользуется этими вашими наработками?»* (4 хв. 20 сек. програми).

Щодо особливостей медіадискурсу в публіцистичному телетексті І. Бестужева-Лада залишається, як і в публіцистичних статтях, активно вживаною наукова лексика. Порівняно з публіцистичними статтями суттєво зменшується кількість лексики розмовного стилю, який використовується переважно для відповідей на запитання, що пов'язані з особистою точкою зору або з особистим життям. Риторичний модус респондента набуває тональностей імперативу. При відповіді на запитання провокаційного характе-

ру стверджувальний пафос підсилюється жеста-ми сили та аксіоматичністю.

Синхрон:

Познер: *А всё таки вы считаете, что человечество способно наступить на собственные устремления, эгоистические, я не знаю, ещё какие-то и создать настоящее всемирное правительство, где разные страны будут подчиняться часто не своему человеку... Вы считаете, что человечество, которое на протяжении всего своего существования показывает, что оно не способно зачастую договариваться, что одержимо другими страстями, будет способно идти на это?*

Бестужев-Лада: *Жизнь заставит.* (25 хв. 22 сек. програми).

Розлогі відповіді оратора базуються на фактах, аргументах, висновках, проблемах та шляхах їх вирішення, що забезпечує активну присутність авторського начала в оцінці подій. Серед методів футурології найбільш вживаними залишаються екстраполяції, аналогії, тренди, метод реперних точок (таких, наприклад, як світовий уряд), метод альтернативного вирішення проблем.

Іншою в способах подачі інформації є публіцистика Тетяни Толстої. Її добре знають в Росії як онуку прозаїка Олексія Толстого, письменницю, авторку низки оповідань та романів, журналістку (видання «New York Review of books», «New York Yorker», «TLS», «Московские новости», «Столица», «Русский телеграф») та телеведучу програми «Школа злословия» на каналі «Культура».

Особливе місце в творчості письменниці посідає публіцистика, що вийшла в збірках «День. Особисте» (2001), «Ізюм» (2002), «Не Кись» (2004), «Двоє» (2004). Не зважаючи на те, що сама авторка визначає жанри своїх публіцистичних творів як есе, фельєтон, інтерв'ю, дослідники звертають увагу на жанрову інтеграцію художніх та публіцистичних текстів письменниці (дослідження О. Любезної «Авторські жанри в художній публіцистиці та прозі Т. Толстої») [7].

На відміну від наукової публіцистики професора І. Бестужева-Лада в художній публіцистиці Т. Толстої йдеться не стільки про прогнози, скільки про тенденції розвитку сучасності. Авторській позиції «світ передбачуваний» художня публіцистика протиставляє авторську позицію «світ хаотичний», а в стилістиці над гіпотезами, моделями та екстраполяціями переважають метафори, аналогії та інтуїтивне відчуття майбутнього. Розглянемо есе Т. Толстої «Передчуття та передбачення» та інтерв'ю в програмі «Познер».

Сюжет есе «Передчуття та передбачення» побудований на історичній алюзії трагедії «Титаніка». Шляхом зворотного прогнозування варіюється кілька аналогічних історичних подій,

наприклад, коли у квітні 1935 р. корабель під назвою «Титаніан» врятувало передчуття матроса Рівза, народженого у день загибелі «Титаніка». Варіюються також типи поведінки людей, які в останній момент через сні, передчуття, поради друзів відмовилися від подорожі на сумнозвісному пароплаві. Сюжет розгортається між бінарною опозицією «трагедія-спасіння», поєднуючи історичні факти, містичні передбачення та натяки на трагічні події, що набуває значення алегорії «фольклор, що склався навколо «Титаніка», з роками тільки зміцнився, і відомий жанр «містика загадкових таємниць рясно квітне на обкладинці трагедії століття», – констатує авторка. Алегорія перетворюється на символ, коли виростає до глобального образу всіляких трагедій [8, с. 43].

На риторичному рівні текст є розповіддю від третьої особи, в якому переважає узагальнена точка зору на події, яка виключає позицію діалогу. Наратив, що поєднує художню та розмовну лексику, утворює констатуючий дискурс історії з мораллю.

Розмова Володимира Познера з Тетяною Толстою також побудована на знанні її публіцистичного доробку, з якого й витікають питання журналіста. Але на відміну від розмови з вченим діалог будується не на здобутих у наукових роздумах істинах, а навколо загальнолюдських та національних цінностей, серед яких – світовідчуття сучасної людини, «радянська ментальність», російський національний характер та альтернативні фактори впливу на його формування, «свобода-воля, відповідальність», народ, віросповідання, язичництво та православ'я, інтелігенція.

За умови збереження загостреної критичності в запитаннях В. Познера та обмеженого в часі формату програми в телетексті залишається достатньо широкий простір для інтерпретації. Тільки інтерпретація прогностичних ідей цього разу, окрім логічно та послідовно побудованих висновків розмови, підсилюється відчуттями та припущеннями. Тому у відповідях на запитання лунає: «Я не знаю, але мені ближче та точка зору»; «Гарні відповіді, але я їх не відчуваю» тощо.

Синхрон: *В Успенском соборе много икон. Архитектура ранняя <...> ярко, чисто, какое-то богатство при сдержанности <...> И северный этот дух. Есть же дух места* (38 хв. 25 сек. програми).

Т. Толстая переважно ухиляється від точних відповідей на запитання, іронічно стверджуючи, що тоді їй доведеться відпустити бороду й піти в пророки. Бо «однієї правди немає», вважає вона. Отже, серед засобів впливу на аудиторію найбільш вживаними залишаються риторичні фігури мовлення, а серед методів прогно-

зування – метафора, аналогія, альтернативне, зворотне прогнозування, метод реперних точок (наприклад, монголо-татарська навала; повернення «совка»).

Отже, авторську позицію в прогностичній публіцистиці вченого-соціолога І. Бестужева-Лада та письменниці Т. Толстої об'єднує прагнення запобігти трагедіям. У своїх есе, статтях, інтерв'ю Т. Толстая намагається залучити читача до пошуку необхідної сьогодні «істини буття» шляхом ретроспективного аналізу історії. У своїх публіцистичних статтях професор І. Бестужев-Лада пропонує коригувати та унормовувати екстрапольовані в майбутнє негативні тренди сучасності.

Загалом аналізовані тексти дають можливість зробити такі висновки:

1. Публіцистика поєднує наукові та ненаукові методи прогнозування майбутнього: такі, що засновані на законах розвитку природи та суспільства, і такі, що відштовхуються від передчуттів та життєвого досвіду, вірувань у надприродні сили.

2. У вирішенні злободенних проблем наука й мистецтво використовують публіцистичну творчість як засіб популяризації та інтерпретації прогностичних ідей, концептів, моделей, але не сценаріїв майбутнього (що залишається для утопічних, антиутопічних та фантастичних романів).

3. Характерні для соціальної міфології бінарні опозиції «глобальне–національне», «трагедія–спасіння», «свій–чужий» є оціночними моделями, що утворюють простір інтерпретації в публіцистичних текстах.

4. Телевізійна публіцистика виконує функцію «подвійної візуалізації», власне розкриття як авторських ідей, так і особистості самого автора, що може не бути вираженим вербально в друкованих публіцистичних текстах.

5. Серед найбільш вживаних в публіцистиці методів футурології слід назвати екстраполяцію, аналогію, тренди, метафору, зворотне прогнозування, метод реперних точок, що використовуються з метою здійснення короткострокових та середньострокових прогнозів.

1. Соболевская О. В. Публицистика // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина ; Институт научной информации по общественным наукам РАН. – НПК : Интелвак, 2003. – С. 837.

2. Турчин А. В. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа / А. В. Турчин, М. А. Батин. – М. : БИНОМ ; Лаборатория знаний, 2013. – 263 с.

3. Бестужев-Лада И. В. Социальное прогнозирование : курс лекций / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 392 с.

4. Бестужев-Лада И. В. Альтернативная цивилизация / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Алгоритм, 2003. – 448 с.

5. «Познер». Авторская программа от 28. 11. 2010, 19. 12. 2011 // Первый канал. Телепроекты [Электронный ресурс]. – URL: www.1tv.ru/sprojects/si=5756.

6. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – К. : Критика, 2010. – 655 с.

7. Любезная Е. В. Авторские жанры в художественной публицистике и прозе Т. Толстой : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Елена Валерьевна Любезная. – Тамбов, 2006. – 196 с.

8. Толстая Т. Предчувствия и предсказания // Двое : рассказы, эссе, интервью. – М. : Эксмо, 2007. – 176 с.

Подано до редакції 06. 12. 2013 р.

Bezhotnikova S. V. Global problems of mankind in the modern prognostic journalism (on the materials of Volodymyr Pozner's programme "Pozner").

In this article the forecasting function of publicism on the basis of the Russian historian I. Bestuzhev-Lada's and the writer, the journalist, the TV host T. Tolstoya's essays, interviews and publicistic articles are considered.

It is revealed integration in publicistic texts of scientific and unscientific methods of forecasting future. It is proved that the publicism serves as a mean of promoting and interpretation of predictive ideas, concepts and future models with the purpose of nowadays problems solution.

Keywords: journalism, futurology, forecasting, extrapolation, analogy, trend, social myth.

Бесчётникова С. В. Глобальные проблемы человечества в современной прогностической публицистике (на материале программы Владимира Познера «Познер»).

В статье рассмотрена прогностическая функция публицистики на основе анализа эссе, интервью и публицистических статей русского историка И. Бестужева-Лада и писательницы, журналистки, телеведущей Т. Толстой. Выявлено интеграцию в публицистических текстах научных и ненаучных методов прогнозирования будущего. Доказано, что публицистика выступает средством популяризации и интерпретации прогностических идей, концептов и моделей будущего с целью решения актуальных проблем современности.

Ключевые слова: публицистика, футурология, прогнозирование, экстраполяция, аналогия, тренд, социальный миф.